

Rahvusvaheline nõiasõnade konverents

Mullu 27.–29. oktoobrini korraldas Venemaa Riikliku Humanitaarülikooli M. Bloki nimeline Vene-prantsuse ajaloolise antropoloogia keskus koostöös rahvusvahelise juutuuriate ühingu (ISFNR) ja Venemaa Teaduste Akadeemiaga rahvusvahelise nõiasõna käsitleva konverentsi.

Konverentsi eesmärk oli keskenduda ühele folkloorižanrile, hõlmates sealjuures maksimaalselt kogu temaatikat: probleemid, geograafiline ja ajalooline taust. Suulise maagia uurimine on jäänud mitme teadusvaldkonna (folkloristika, lingvistika, kirjanduse ajalugu, etnoloogia, psühholoogia jne) piirimaile. Konverentsil olid arutluse all järgmised küsimused: nõiasõnade traditsiooni geograafia ja ajalugu; erinevate loitsutüüpide levik; rahvuslike loitsutekstide andmebaaside süstematiseerimise ja märgendamise võimalused; nõiasõnad ja segavormid (kirikupalved ja loitsud, apokriivapalved, needmised jne); suulise ja kirjaliku pärimuse loitsud; maagilised kirjad kõikvõimalikel kandjatel; keskaegsed loitsudega amuletid arheoloogilistes materjalides; loitsutraditsiooni sotsiaalne funktsioneerimine; loitsutekstit ja nende esitajad; kiriku ja jumalalaslaste osa loitsude levikus, selle erinevus katoliiklikus, protestantlikus, õigeusklikus ja mittekristlikes religioonides; sugestiooni psühhosotsiaalsed allikad. Vaadeldi, kuidas toimivad loitsutekstit, mis on nende aktuaalsuse põhjus, sõnaga “ärategemise” juhtumid tänapäeval, loitsimisjuhtumite videosalvestused ja nende tähendus sõnamaagia traditsiooni uurimisel.

ISFNR sõnamaagia komisjon on võtnud sihiks maagilise folkloori uurimise koordineerimise eri riikides, loitsutraditsiooni süsteemse kirjeldamise ja uurimise väljatöötamise, piirkondlike ja rahvusvaheliste loitsuregistrite, teaduslike väljaannete ja elektrooniliste andmebaaside koostamise. Komisjoni moodustamise algusest (2007. aasta) juhib seda Jonathan Roper (Suurbritannia/Eesti), liikmed on Daiva Vaitkevičiene (Leedu), Mare Kõiva (Eesti), Éva Pócs (Ungari), Emanuela Timotin (Rumeenia) ja Andrei Toporkov (Venemaa). Konverentsi käigus toimus ka komisjoni istung, kus võeti vastu otsus komisjoni laiendamise kohta ning täiendavalt arvati komisjoni koosseisu Haralampos Passalis (Kreeka).

Oma ülesannete täitmiseks korraldab komisjon regulaarselt (mitte harvem kui kord kahe aasta jooksul) konverentse ja valmistab avaldamiseks ette nende materjalid. Konverentsid on toimunud Pecs (2007), Tartus (2008), Ateenas (2009), Bukarestis (2010) ja Moskvas (2011). Juba enne komisjoni ametlikku moodustamist (2007) korraldati kaks samateemalist konverentsi Londonis (2003 ja 2005).

Eelnevate konverentside materjalide põhjal on välja antud järgmised kogumikud: *Charms and Charming in Europe* (2004, toimetaja Jonathan Roper) *Charms, Charmers and Charming: International Research on Verbal Magic* (2009, toimetaja Jonathan Roper).

Komisjoni liikmed valmistasid väljaandmiseks ette inglise loitsude kirjelduse¹, samuti leedu², rumeenia³ ja vene⁴ loitsude teadusväljaande. Komisjoni koduleheküljel tutvustatakse komisjoni jooksvaid tegevusi, antakse teavet maagilise folkloori uutest väljaannetest eri riikides (<http://www.isfnr.org/index2.html>). Siit leiab ka loitsualast annoteeritud kirjandust inglise, bulgaaria, brasiilia, ungari, gagauusi, kreeka, iiri, hispaania, läti, leedu, mari, norra, portugali, rumeenia, vene, serbia, sloveenia, ukraina,

prantsuse, šveitsi ja šoti traditsioonide kohta. Konverentsil esitleti elektroonilise ajakirja *Incantatio* esimest numbrit (<http://www.folklore.ee/incantatio/01.html>).

Konverentsiks valmistumise käigus avaldati ingliskeelne ettekannete kogumik *Oral Charms in Structural and Comparative Light*. Proceedings of the Conference of the International Society for Folk Narrative Research's (ISFNR) Committee on Charms, Charmers and Charming. 27–29th October 2011, Moscow. Kogumikku toimetasid Tatjana Mihhailova, Jonathan Roper, Andrei Toporkov, Dmitri Nikolajev. Kogumik on kättesaadav ka komisjoni koduleheküljel (<http://verbalcharms.ru/books.html>). Tuleb aga märkida, et kogumiku sisu erineb mõnevõtta konverentsil kõlanust. Ühest küljest ei saanud seitse autorit (Svetlana Tsonkova, Jekaterina Velmezova, Tatjana Agapkina, Varvara Dobrovolskaja, Ritwa Herjulfsdotter, Katarina Lozić Knezović ja Gordana Galić Kakkonen), kes olid oma tekstid kogumikku esitanud, mitmel põhjusel konverentsil osaleda. Teisest küljest esines konverentsil seitse ettekandjat, kes ei olnud oma materjale kogumikku esitanud (Oksana Tšoha, Katerina Dōsa, Éva Pócs, Maria Kaspina, Elena Minenok, Mare Kōiva, Anna Ivanova). Anna Ivanova ja Jelena Minenoki ettekanne on lugeda koduleheküljel <http://verbalcharms.ru/books.html>. Samal leheküljel võib leida ka Tatjana Agapkina, Jekaterina Velmezova, Tatjana Mihhailova, Andrei Morozi, Elina Rahhimova, Andrei Toporkovi ja Ljudmila Fadejeva ettekande venekeelse teksti.

Kolme päevaga kuulasid konverentsi osalised 31 ettekannet. 32 autorist 15 oli pärit Venemaalt ja 17 välismaalt (Belgia, Suurbritania, Ungari, Kreeka, Läti, Holland, Rumeenia, Põhja-Iirimaa, USA, Ukraine, Soome, Eesti). Käsitlust leidsid vana-, kesk- ja uusaja erinevate traditsioonide sõnomaagia probleemid. Kuigi suurem osa ettekandeid tugines Euroopa materjalile, räägiti ka Süüria loitsudest Lähis-Ida kontekstis (A. Ljavadanski), loitsudest Surnumere käsikirjades (I. Frölich) ja hetiidi loitsudest (A. Sideltsev). Konverentsil vaadeldi ka loitsude ja palvete vahekorda, nende visualiseerimist ikonograafilistes materjalides, mitmete maagiaspetsialistide individuaalset repertuaari, rahvuslike loitsuandmebaaside süstemaatiseerimise ja elektrooniliste andmebaaside loomise võimalust jne. Paljusid ettekandeid ilmestasid unikaalsed videomaterjalid (A. Ivanov, V. Kljaus, A. Liebārdis).

Aleksei Ljavadanski (Moskva) kirjeldas oma ettekandes Süüria loitse, nende vorme ja kasutamist, samuti uuris kahe loitsuvormeli päritolu. A. Ljavadanski leidis, et vormel "Гавриил справа [от имярек] и Михаил слева" (Gavriil [kellestki] paremal ja Mihhail vasakul) on tõlkelaen araabia ja/või juudi allikast. Teine vormel "Мать, душащая детей" (lapsi kägistav ema) esineb tavaliselt tekstides, kus naisdeemon nimetab kaitseisikule oma nimed. Lapsi tapva naisdeemoni kuju on universaalne, kuid suur osa meile teadaolevaid tekste kuulub Vahemeremaade, Lähis-Ida ja osalt mitmesse Euroopa kultuuri. A. Ljavadanski arvamus kohaselt sündis ettekujutus sellisest deemonist vanas Mesopotaamias, ning aramea kultuuri vahendusel juurdus see Süürias; võimalik, kuid vaevuusutav on ka nende ettekujutuste laen Bütsatnsi kultuurist.

Ungari teadlase Ida Frölichi (Budapest) ettekanne kirjeldas Qumrani käsikirjades leiduvaid judaistlikke loitsutekste. Nelja Taavetile omistatud psalmi ühendab maagilise jõu poole pöördumine, deemoni kahjustavate tegevuste kirjeldamine, deemoni kahjutuks tegemine ja tema saatmine põrgusse.

Tatjana Mihhailova (Moskva) käsitles varaste vastu kasutatud sõnu vanas Roomas ja tänapäeva Venemaal, pöörates tähelepanu isikunimedele funktsioonidele loitsutekstides. Lisaks vastandas ta suulise ja kirjaliku traditsiooni. Kirjalikke loitse kasutati

peamiselt selleks, et saada tagasi varastatud ja karistada varast, suulised loitsud pidid aga varguse üldse ära hoidma, st neil oli ennetav funktsioon.

Isabelle Valloton (Gent) vaatles madude tõrjeloitse Venemaal, võrreldes neid Egiptuse ja Mesopotaamia analoogiliste tekstidega. Ta sõnastas oletuse, et mõned vene loitsude motiivid võivad kuuluda vanade Egiptuse ja Mesopotaamia tekstide hulka, kust nad hellenismiajastu kultuurikontaktide tulemusena jõudsid kreeklaste kätte ja sealt omakorda slaavlastele.

Haralampos Passalis (Thessaloniki) püüdis vastandada narratiivseid loitse müütidele. Tema arvates on nende tekstide puhul täheldatavad mitmed paralleelid. Müütides on toodud mitmete kriitiliste situatsioonide mudelid ja nende ületamise moodsused. Nendele mütoloogilistele pretsedentidele apelleerivadki narratiivsed loitsud. Loitsu lausumise hetkel kattuvad kaks ajalist plaani – minevik ja olevik. Sõnuja justkui võtab endale mütoloogilise isiku funktsiooni selleks, et taastada rikunud kord. Selliselt on ajal narratiivsetes loitsudes tähtis roll.

Oksana Tšoha (Moskva, Venemaa) käsitles selliseid süžeesid nagu “lehm lakub haiget vasikat”, “Kristus räägib jumalaemaga, kelle olid kaetanud mööduvad inglid” jne.

Jekaterina Dõsa (Kiiev) rääkis sellest, et Volõõnia ja Podolski 17.–18. sajandi kohtute materjalides kohtab loitse harva, isegi sel juhul, kui kõne all on nõidusrituaalid, mis eeldaksid loitsude kasutamist, ja peaaegu kunagi ei tähendatud kohtuprotokollides loitsude tekste üles täielikult. Hetmani-Ukrainas oli loitse fikseeritud märksa sagedamini ja oletatavasti eksisteeris seal nõiduses süüdistatavate ülekuulamiseks spetsiaalne praktika. Sellist erinevust loitsude käsitlemisel võib seletada kultuuri- ja õigussüsteemide erinevusega.

Éva Pócs (Budapest) määras kindlaks palveid ja suulisi loitse eristavad žanripiirid ungari pärimuses, lähtudes tekstide sisust, vormist ja funktsioonist. Funktsionaalselt määratletud loitsužanri sees esineb ühel osal tekstidest palvete vormilisi ja sisulisi jooni, aga teistel loitsude omi. On olemas ka kolmas tüüp, mis ühendab endas loitsu ja palve jooned.

Ljudmila Fadejeva (Moskva) pühendas oma ettekande rõõmu väljendavate loitsu-vormelite uurimisele. Ta täheldas, et sellised vormelid pärinevad raamatutest. L. Fadejeva tõi välja kolm loitsu ja raamatuallika vastastikuse mõju peamist tendentsi: 1) raamatutes esinevate vormelite taasesitamine, 2) kristlikku mütoloogiasse kuuluvate motiivide sõltumatu areng ja 3) mittekristlike kujude sulandamine kristlikest allikatest pärit süžeedesse.

Maxim Fomin (Coleraine, Põhja-Iirimaa) vaatles haldja ilmumise motiivi vees hukumise endena. Arvati, et kaluritel, kes võtsid selliseid märke tõsiselt, õnnestus vältida surma, erinevalt nendest, kes neid märke eirasid.

Lea T. Olsan (Monroe, USA) ja Peter Murray Jones (Cambridge, Suurbritannia) vaatlesid ladina ja inglise keeles 10.–15. sajandini esinenud motiive ja vormeleid. Nad eristasid kolm funktsionaalset loitsurühma: rasestumiseks, raseduse õnnelikuks kulgemiseks ja kergeks sünnituseks mõeldud loitsud. Loitsudes on tihedalt põimunud kristlikud ja paganlikud motiivid. Urijad kirjeldasid ka nimetatud loitsude lausumiseiga seotud rituaalseid tegevusi.

Maria Kaspina (Moskva, Venemaa) mõtiskles loitsusüžee transformeerumise üle vanas juudi, aramea ja tänapäevases juudi suulises pärimuses. Ettekanne põhines Ukraina ja Moldaavia territooriumil aastatel 2004–2011 kogutud materjalil.

Toms Kencis (Tartu) rääkis palaviku puhul kasutatud Läti loitsudest. Ta kirjeldas eri tüüpi loitse ja nende geograafiat ning rääkis ka sellest, kuidas kajastus ettekujutus palavikust uskumustes, kommetes ja suulistes juttudes.

Andrei Toporkov (Moskva) käsitles loitsusüžee “Peangel Miikael võidab palaviku” kajastumist ikonograafias. Vaadeldes seda tüüpi ikonide kompositsiooni, isikute koosseisu ja sümboolikat jõudis ta tulemusele, et suuline traditsioon mõjutas oluliselt selle süžee vastuvõttu ikoonimaalidel. Selline mõju sai võimalikuks kolme faktori koosmõjul: 1) loitsude narratiivne olemus, mis lähendas neid apokriivalistele tekstidele, 2) palavikuvastaste loitsude laialdane levik palvete kujul, 3) loitsude kujundlikkuse vastavus rahvapärasele ettekujutusele palavikust.

Emanuela Timotin (Bukarest) tõi välja Rumeenia 17.–19. sajandi käsikirjadest tuntud kolme tüüpi maagiliste tegevuste kirjeldused palaviku tõrjeks. Esimene – “Kristus ravib palavikust” tüüpi loitsude lugemine. Neid loitse iseloomustab evangeelse vormeli “Alguses oli sõna” kasutamine. Teine – niidile 12 sõlme sidumine, lugedes sealjuures Kristuse kannatusi kajastavaid 12 fragmenti evangeeliumist. Kolmas – niidile või suvalisesse kangasse kolme sõlme sidumine.

Irina Sedakova (Moskva) käsitles ehmatuses või hirmust põhjustatud valu vägistamise võtteid rahvameditsiinis, Andrei Moroz (Moskva) karjalaskerituaale, Maria Zavjalova (Moskva) aga nahahaigustega seotud kombestikku. Jelena Minenok (Moskva) rääkis posimisest ja loitsudest, mis juurdusid Ida-Siberis Stolõpini reformide tulemusena aastatel 1906–1916 ning on tänini kasutusel Irkutski oblasti küldes. Maria Jeliferova (Moskva) käsitles vene loitsude tõlkimist inglise keelde ja sellega seotud probleeme.

Henni Ilomäki (Helsingi) rääkis vere peatamise sõnadest “Seisa, veri, nagu seisab vesi Jordani jões” Ida-Soome aladel. Ta näitas, et olemuselt kristlik motiiv on juurdunud soomlaste rahvameditsiini rootslaste ja teiste Põhja-Euroopa kristlike rahvaste vahendusel, samuti on seda mõjutanud uskumus vee maagilistest omadustest.

Maarit Viljakainen (Lappeenranta) keskendus Soome tuntud rahvaravitseja Minna Huovineni (1837–1914) loitsurepertuaarile.

Jelena Rahhimova (Moskva) rääkis päikesega seotud kombestikule tuginedes soome eepilise pärimuse kahest harust, kusjuures arhailisemaks peab uurija põhjapoolset traditsiooni. Maailma ja valguskehade (päike, kuu ja tähed) loomislool varal osutas Rahhimova erinevustele pärimuses. Erilist tähelepanu pööras ta metafooridele, ümberütlemistele, alliteratsioonile ja spetsiifilisele lauseehitusele.

Jonathan Roper (Tartu) vastandas nn meetrilised loitsud anglosaksi eepilisele poeesiale (Beowulf jt), aga ka rootsi ja islandi loitsutekstidele. Ilmnenud ühisjooni seletas ta nende tekstide geneetilise sidemega.

Mare Kõiva (Tartu) käsitles nn taevakirju ja tarkuseraamatuid, kust on leitud loitsude allikmaterjali, aga kõnealuseid taevakirju või tarkuseraamatuid võidi kasutada ka maagilise esemena mitmetes rituaalides, sealhulgas ravikombestikus.

Anca Stere (Bukarest) rääkis ettekandes “Loitsud kui poliitilise eneseväljenduse moodus kommunistlikus Rumeenias”, et kommunistide valitsemise ajal peeti Rumeenias lubatavaks koostada propagandistlikel eesmärkidel pseudofolkloorseid tekste. Seda ühegi konteksti ja rituaaliga seostumatut “uut folkloori” esitati peamiselt laval, et pookida inimestesse nende näitel teistsugust ellusuhtumist ja luua “uut inimest”.

Jacqueline Borsje (Amsterdam) tutvustas iiri ja hollandi loitsutekstide näitel elektroonilist andmebaasi ning rääkis loitsude transformeerumisest üleminekul suulisest vormist käsikirjalisele, käsikirjalisest trükitud tekstiks ja trükitud tekstist elektrooniliseks.

Andrei Sideltsev (Moskva) käsitles heti loitse ning nende verbide aspekte: markeerimata perfektiivset ja imperfektiivset aspekti, mis on markeeritud sufiksiga, aga mitte alati.

Anna Ivanova (Moskva) märkis, et viimased kolm aastakümnet on välitööde folkloristika muutunud iseseisvaks teadusharuks oma eesmärkide, ülesannete ja meetoditega. A. Ivanova arvates on folkloristika välitööde peamine ülesanne kaotada lõhe folkloristika sisemise (praktiseeriv) ja välimise (koguv, jäädvustav) vaatenurga vahel. Ta leidis, et selleks on kõige sobilikum hüpertekstiline lähenemine, mis võimaldab näha loitsimist kui teatavateks segmentideks jagunevat kontiinumit.

Vladimir Kljaus (Moskva) rääkis, kuidas Arguni jõe piirkonna koloniseerimine kaskate poolt mõjutas loitsutraditsiooni moodustumist Hiina kultuurikontaktide piirkonnas. Esimestes Arguni-äärsete loitsude teadetes 19. sajandi keskpaiku fikseeriti armastus-, ravitsemis-, loomakasvatus- ja majapidamisloitsude sage kasutamine. Tänapäeval püsib loitsutraditsioon rahva äravoolust hoolimata, kuid Arguni teadjameeste repertuaar on märgatavalt vaesunud ja nad on lakanud läbi viimast keerulisi kombetalitusi. V. Kljaus oletas, et viimase 150 aastaga on loitsutraditsioon Arguni ääres läinud sama teed, mis paiksed kombestikud mujalgi Venemaal.

Aigars Liebārdise (Riia) ettekande aluseks oli aastatel 2007, 2009 ja 2010 filmitud materjalidel põhinev läti lihavõttekombestikku kajastav dokumentaalfilm. Suure reede päikesetõusu ajal läbiviidav kombetalitus peaks kaitsma kodulinde kulli ja teiste röövlindude eest.

Konverentsi lõpetas ümarlaud, kus räägiti uutest loitsuväljaannetest ja sõnalise maagia uurimise uutest perspektiividest. Jonathan Roper tutvustas ajakirja *Incantatio* elektroonilist väljaannet, J. Kuznetsova tutvustas Tatjana Agapkina idaslaavi raviloitsude võrdlevat väljaannet *Восточнославянские лечебные заговоры в сравнительном освещении: Сюжетика и образ мира* (2010), ja Andrei Toporkovi ettevalmistatud vene loitsude raamatut *Русские заговоры из рукописных источников XVII — первой половины XIX в.* (2010, Vene käsikirjalised loitsud 17. sajandist 19. sajandi esimese pooleni). Dmitri Antonov tutvustas Mihhail Maizulsiga kahasse kirjutatud raamatut *Демоны и грешники в древнерусской иконографии. Семiotика образа* (2010, Deemonid ja patused vanavene ikonograafias. Kujundi semiootika).

Jekaterina Kuznetsova, Andrei Toporkov
Tõlkinud Asta Niinemets

Kommentaariid

¹ Roper, Jonathan. *English Verbal Charms*. FFC 288. Helsinki, 2005, 242 lk.

² *Lietuviu užkalbėjimai: gydymo formulės / Lithuanian verbal healing charms. Sudarė, parengė ir įvadą parašė.* Koostanud ja toimetanud Daiva Vaitkevičienė. Vilnius, 2008, 919 lk.

³ Timotin E. *Descântecelē manuscrise românești* (secoalele al XVII-lea – al XIX-lea): Ediție critică, studii lingvistice și filologice. București, 2010. 388 lk.

⁴ *Русские заговоры из рукописных источников XVII – первой половины XIX в.* Koostaja ja toimetaja A. Toporkov. Moskva: Indrik, 832 lk.